

RETORIK, DEKONSTRUKTION, PRAGMATIK

— OG DEN POSTMODERNE SKEPSIS

Den meget udbredte, postmoderne skepsis over for begreber som 'sandhed' og 'virkelighed', som man også finder i Paul de Mans retorikinspirerede erkendelsesteori, er i grunden udtryk for et kun halvvejs gennemført opgør med positivismen, hævder Søren Kjørup i denne artikel. Inden for den retoriske tradition finder man imidlertid ansatser til en anden tænkning om sprogets rolle i forbindelse med sandhed og virkelighed, en tænkning man møder i moderne form i neopragmatikken med dens insisteren på erkendelsens konkrete, situationsbestemte karakter.

Af Søren Kjørup

For en dekonstruktiv litterat som Paul de Man er *elocutio* det centrale i retorikken, altså studiet af troper og figurer, og han interesserer sig ikke meget for retorik i hvad han noget overraskende kalder "den afledte betydning af kommentar eller af veltalenhed eller overtalelse".¹ En vældig indsnævring af det retoriske univers, kan man synes, men på sin vis i overensstemmelse med den faste *topos* i dekonstruktionen at det marginale eller afledte i virkeligheden er det centrale, mens det centrale i virkeligheden er marginalt eller afledt.

Imidlertid udvider de Man sin retorikopfattelse betragteligt i en anden vinkel, nemlig mod det han kalder "retorikkens erkendelsesteori,"² altså til spørgsmålet om forholdet mellem sprog og virkelighed, om muligheden for at opnå sand erkendelse: Med Nietzsche som

inspirationskilde argumenterer de Man for at retorikken lærer os at sprogets betydninger slipper ud mellem fingrene på os, og for at hvad der tager sig ud som sandfærdige skildringer af verden, er lutter sprogskabte illusioner. For mig er denne erkendelsesskeptiske position imidlertid helt på tværs af den erkendelsesteori jeg selv læser ud af den retoriske tradition, en teori der snarere end at ligne dekonstruktionen ligger tæt ved en moderne pragmatisk holdning.

“Naturligvis tror
jeg ikke på sandheden ...”

Til gengæld svarer de Mans opfattelse jo til den vi kender fra vor tids nok mest udbredte erkendelsesteoretiske *topos*, altså denne: “Ja, naturligvis tror jeg ikke på at man kan nå frem til nogen egentlig sandhed...” – et udsagn der

☞ Søren Kjørup (født 1943) er professor i de humanistiske videnskabers teori ved Roskilde Universitetscenter og professor II i litteratur- og videnskabsteori ved Universitetet i Oslo. Han har især skrevet bøger og artikler om visuel kommunikation og videnskabsteori, sidst den retorisk inspirerede *Menneskevidenskaberne* (1996).

1 de Man (1979), side 6. de Man giver ingen referencer til de eventuelle kilder til hans særprægede retorikopfattelse.

2 Hans udtryk er "the epistemology of rhetoric", de Man (1979), side 7.

så helst skal ledsages af fagter i luften for at markere afstandtagende anførelsestegn omkring 'sandhed' (der undertiden udskiftes med 'objektivitet' eller 'virkelighed'). *Postmoderne* er det fristende at kalde den skepsis som udtrykkes med den slags udsagn, nemlig i modsætning til modernitetens tro på, eller i hvert fald forhåbning om at nå frem til sikre, objektive erkendelser om en håndterbar virkelighed.

Jeg skal ikke påstå at Paul de Man er enesvarlig for denne postmoderne skepsis, eller bare hovedansvarlig. Langt fra. Men hans dekonstruktion af sandhed og mening, sammen med fyndord fra Jacques Derrida som "Der er intet uden for teksten,"³ har uden tvivl betydet meget for den erkendelsesskepsis og sprogtvivl som man finder især i angelsaksisk og dele af skandinavisk litteraturvidenskab.

Dekonstruktionens skepsis har så yderligere kunnet finde en slags parallel i receptionen af en række andre teoretiske traditioner med tilsvarende forankring i 1960'erne (og ikke mindst i positivismeopgøret), relativistiske eller i hvert fald anti-objektivistiske positioner som Thomas Kuhns paradigme-tænkning⁴, visse former for marxistisk ideologikritik⁵ og feministisk filosofi⁶, moderne hermeneutik (læserorienteret "receptionsteori")⁷ og visse nypragmatiske og nyretoriske positioner. Hvor modstridende disse strømninger end kan være indbyrdes, og hvor langt deres originale formuleringer end ligger fra deres populære reception, har de i fællesskab alligevel kunnet lægge grunden for den postmoderne erkendelsesskepsis som giver sig udtryk i den stadige forsværgelse af enhver tro på sandhed, virkelighed og objektivitet.

Sandheden og dens følgesvende slipper vi imidlertid ikke så let af med. Den postmoderne skepsis er ubegrundet, og dybest set et udtryk for en desperat fastholden af nogle både naive og absurde idealer om sand erkendelse og virkelighed, nogle idealer som også positivismen klyngede sig til. Hvordan det

hænger sammen, skal jeg prøve at gøre klart senere i denne artikel, inden jeg til sidst opridser nogle grundtræk i den pragmatiske erkendelsesteori jeg finder i den retoriske tradition, og som for mig at se netop kan være et alternativ til den postmoderne skepsis. Men først skal jeg se nærmere på hvordan Paul de Man når frem til sin dekonstruktive forståelse af retorikkens erkendelsesteoretiske konsekvenser. Det turde ikke være vanskeligt at se at hans ræsonnement på ingen måde er tvingende.

Det retoriske spørgsmål

Jeg har allerede mindet om at for dekonstruktionen er det marginale i virkeligheden centralt, og den tankefigur finder vi også eksempler på i Paul de Mans diskussion af den sprog- og erkendelsesteori han ser vokse ud af retorikken. I artiklen om "Semiology and Rhetoric" tager han udgangspunkt i noget så marginalt som det man kalder 'et retorisk spørgsmål', altså et spørgsmål (en formulering i spørgsmålsform) der ikke skal besvares, fordi det ikke er ment som et spørgsmål, men for eksempel som en sideværts udtrykt konstatering.⁸

Paul de Mans kendte eksempel er *sit-com*-figuren Archie Bunkers vrissende udråb "What's the difference?" som reaktion på hans kones spørgsmål om han vil have sine sko snøret på den ene eller den anden måde. Den komiske effekt består i at konen tager spørgsmålet bogstaveligt og derfor giver sig til at forklare forskellene i snøreteknik, mens Archie selvfølgelig mente spørgsmålet retorisk og altså egentlig ville udtrykke (med de Mans formulering): "Jeg er ligeglad med hvad forskellen er." Bemærk i øvrigt at de Man altså på ingen måde er i tvivl om hvad Archie mente med sin formulering. Der er i udgangspunktet ikke noget problem her.

For de Man er anekdoten i første omgang et eksempel på at "et og samme grammatiske mønster skaber to betydninger der er gensidigt udelukkende: Den bogstavelige betydning spørger efter det begreb (forskel) hvis eksistens benægtes af den overførte betyd-

3 Derrida (1967), side 227.

4 Kuhn (1962).

5 For eksempel Althusser (1965).

6 For eksempel Irigaray (1977).

7 Især i den variant man finder i Fish (1980), men med baggrund i Gadamer (1960).

8 de Man (1979), side 9-10; alle de følgende citater er fra disse to sider, i min oversættelse.

ning.” Det lyder måske tilforladeligt, men i grunden er det et eksempel på hvordan tankegangen skrider for de Man (hvorfor det er nødvendigt at følge hans fremstilling og ræsonnementer i detaljer, som jeg vil gøre her). Den bogstavelige betydning angår jo ikke begrebet 'forskell' i almindelighed, men forskellen på to snøreteknikker, og den overførte betydning er ikke at *forskelsbegrebet* (eller for den sags skyld forskellen mellem snøringer) benægtes; det der benægtes er *interessen* for forskellen mellem de to teknikker.

Katastrofale konsekvenser

Men de Man standser ikke der. Hvad nu, spørger han, hvis det ikke var Archie Bunker der udbroder "What's the difference?" om snøreteknikker, men en dekonstruerende filosof som Nietzsche eller Derrida der spurgte "What is the Difference?" Så ville den grammatiske form jo ikke kunne fortælle os om disse filosoffer ønskede at få at vide hvad begrebet "forskell" indebærer, eller om de snarere ville advare os imod at bekymre os om sagen. Og når de Man nu først er kommet i gang, fortsætter han på denne måde (nærmest beruset af sin egen sproglige opfindsomhed, forekommer det):

Stillet over for spørgsmålet om forskellen mellem grammatik og retorik, tillader grammatikken os at formulere spørgsmålet, men sætningen hvormed vi formulerer det, benægter måske selve muligheden af at spørge. For hvad nytter det at spørge, spørger jeg, når vi ikke engang kan afgøre autoritativt om spørgsmålet spørger eller ikke spørger?

Jeg skal overlade til læseren at udrede alle detaljerne i disse tankespring. Lad mig kun fastholde én vigtig ting, som jeg siden skal komme tilbage til: Med sit sidste (retoriske!) spørgsmål gør Paul de Man det klart at hvis man ikke kan få endeligt svar på hvad der ligger i et udsagn (og helst fra udsagnet selv), er det egentlig ikke umagen værd at formulere det; hans opfattelse hviler altså på et meget krævende ideal om perfekt kommunikation.

Efter denne flyvske passage (der endda er startet endnu mere flyvsk med nogle ordspil

på navnet Archie Bunker som ikke lader sig gengive på dansk), strammer de Man op:

Pointen er følgende: Et fuldstændig klart syntaktisk mønster (spørgsmålet) giver ophav til en sætning som har mindst to betydninger hvoraf den ene bekræfter og den anden benægter sin egen illokutionære modus.

Så vidt, så nogenlunde godt. Men så fortsætter han straks:

Det er ikke sådan at der slet og ret er to betydninger, en bogstavelig og en overført, og at vi skal afgøre hvilken af disse betydninger der er den rigtige i denne særlige situation.

Nå, mon ikke de fleste læsere, ligesom jeg, troede at netop det var opgaven? Men hør så hvorfor det ikke er opgaven:

Forvirringen kan kun opklares ved indgriben af en ikke-tekstlig hensigt, for eksempel at Archie Bunker sætter sin kone på plads...

Aha, opgaven er altså alligevel at finde ud af hvilken af de to betydninger der er den rigtige; de Man mener bare at det ikke kan gøres ud fra udsagnet selv. Vi befinder os altså i en situation som de Man (lidt længere nede på siden) kalder retorisk idet den kræver at man inddrager konteksten. At konteksten må inddrages hvis vi skal forstå et udsagn, kommer vel næppe bag på mange læsere, især ikke når der, som de Man skriver, er tale om at finde den rigtige betydning "i denne særlige situation". Hvis der er tale om nogen form for forvirring her, så kan det vist kun være den som de Man selv skaber (eller er grebet af). Men forvirringen stiger til yderligere højder når de Man nu fortsætter således om Archie:

... men selve den vrede han udtrykker, viser mere end utålmodighed; den afslører hans fortvivlelse ved at blive konfronteret med en sproglig betydningsstruktur som han ikke kan kontrollere, og som på nedslående måde viser frem mod en uendelighed af lignende fremtidige forvirringer som alle kan gå hen og få katastrofale konsekvenser.

Da de Man, som nævnt, kalder de former for sprogbrug der forudsætter inddragelse af kontekst for retoriske, kan han nu konkludere at

retorikken ophæver logikken radikalt og åbner en række svimlende muligheder for referentielle afvigelser.

Tja, i hvert fald tyder meget på at de Man har ophævet logikken for sit eget vedkommende; det eneste svimlende og katastrofale her er vel de helt overflødige konsekvenser de Man trækker af den banalitet at der findes tvetydige udtryk i sproget. Og konsekvenserne er jo netop overflødige i og med at konteksten så udmærket afgør (i eksemplet også for de Man selv) hvad der menes i den enkelte, konkrete situation. Kun hvis man tager udgangspunkt i de Mans utopiske ideal, altså at enhver sætning, uafhængigt af kontekst, burde være fuldstændig entydig, er der nogen grund til bekymring eller skepsis her.

“En bevægelig hær af metaforer ...”

Det marginale udgangspunkt for overvejelserne i “Semiology and Rhetoric” er altså det retoriske spørgsmål. I artiklen “Rhetoric of Tropes (Nietzsche)” er det metaforen.⁹ Mens diskussionen af det retoriske spørgsmål på en måde handler om betydningen (og ikke mindst den illokutionære kraft) af hele udsagn, må en diskussion af metaforer i udgangspunktet handle om betydningen af enkelte ord og udtryk; med støtte i Nietzsche udvider Paul de Man imidlertid her problemstillingen endnu klarere end i det foregående tilfælde fra semantiske til erkendelsesteoretiske spørgsmål. Samtidig radikaliserer han faktisk sit synspunkt i forhold til den tidligere artikel.

Det almindelige udgangspunkt for en diskussion af metaforer er at vi må skelne mellem bogstavelige og overførte betydninger af ordene (som de Man jo gør med hensyn til sætninger eller udsagn i “Semiology and Rhetoric”). I udgangspunktet har ordene de bogstavelige betydninger de har, men undertiden bruges de uden for deres normale felt og får derved figurlige eller overførte betydninger, og så kaldes de (for eksempel) metaforer; det bogstavelige er det normale, det metaforiske

9 de Man (1979), side 103-118.

det specielle. Men sådan er det ikke, mener Paul de Man med reference til Nietzsche; det er snarere omvendt. Og det har konsekvenser for vores muligheder for at beskrive verden med sproget.

“Metaforen er ikke en afledet, marginal eller forvildet form for sprogbrug,” refererer de Man Nietzsche med tilslutning, “men det sproglige mønstereksempel par excellence.”¹⁰ Med andre ord “minder Nietzsches dekonstruktion [af sandhedsbegrebet] os ... om det figurlige i enhver sprogbrug.”¹¹ Sproget vil altså aldrig kunne gribe verden som den er, for gennem sin retoriske karakter rammer det altid ved siden af. Ja, værre endnu: Da sproget grundlæggende er metaforisk, og da metaforerne i grunden alle er løgne, så er alle sandheder i grunden blot forklædte løgne! Og så citerer de Man denne flotte passage i en kort tekst fra Nietzsches efterladte manuskripter, “Über Wahrheit und Lüge im aussermoralischen Sinn”:

Hvad er altså sandhed? En bevægelig hær af metaforer, metonymier, antropomorfismer, kort og godt en sum af menneskelige relationer som er blevet ophøjet, overført og udsmykket poetisk og retorisk, og som efter langvarig brug forekommer faste, kanoniske og forpligtende for et folk. Sandhederne er illusioner om hvilke man har glemt at de er netop det, metaforer der er slidt op og har mistet deres kraft, mønter der har tabt deres billeder og nu kun kommer i betragtning som metal, ikke mere som mønter.¹²

Men selv om det er flot, og Nietzsche har sagt det, behøver det jo ikke være rigtigt.¹³

Dekonstruktionens dekonstruktion

I første omgang kan man se det grundlæggende

10 de Man (1979), side 105.

11 de Man (1979), side 111.

12 de Man (1979), side 110-111, Nietzsche (1956), side 804, min oversættelse fra den tyske original – de Mans oversættelse til engelsk er mig et nummer for fri!

13 Lad mig understrege at jeg her ikke tager stilling til Nietzsches synspunkter eller til de Mans tolkning af Nietzsche, men udelukkende til de påstande de Man fremfører gennem sit Nietzsche-referat.

14 Mit synspunkt er forsøgt udfoldet i en bred introduktion til huma-

de problem ved denne form for skepsis som forsøget på at blæse og have mel i munden samtidig. Tanken om overført betydning forudsætter sin modsætning, det bogstavelige, og hvis der ingen bogstavelige betydninger findes, tømmes begrebet om det figurlige for meningsindhold. På samme måde forudsætter tanken om løgn også sin modsætning, sandheden, og hvis alt kun er illusioner, så kunne man lige så godt sige at alt er virkelighed.

I anden omgang kan man se problemet som at Nietzsche/de Man ikke blot forudsætter de skel som de vil ophæve, men at de også forudsætter den mulighed for at formulere sande udsagn som de benægter. De ord som Nietzsche og de Man selv bruger, må vel forudsættes at have bevaret en vis regulær udsagnskraft, og for eksempel påstanden om at "alle sandheder er illusioner" må vel forstås som en sand påstand, ikke som en illusion.

Den slags modargumenter kræver imidlertid to tilføjelser. Den ene er at det nok ikke er fair at læse Nietzsche/de Man bogstaveligt; de bør snarere læses metaforisk eller i hvert fald retorisk. Udsagnene skal næppe forstås bogstaveligt som at alle ord er metaforiske, og at alle sandheder om hvad sandhed er, er lutter løgne, men som et forsøg på at undergrave vores tiltro til sprog og sandhed; udsagnene indeholder måske ikke et direkte dementi, men snarere en problematisering. Og den anden er at i hvert fald de mere tænksomme dekonstruktører er fuldt ud klar over at deres udsagn modsiger sig selv i praksis. For dem er dette slet og ret grundvilkåret for deres aktivitet.

Faktisk slutter hele de Mans artikel om Nietzsche og troperne med dette hjertesuk:

Hvis vi læser Nietzsche med den retoriske opmærksomhed som hans egen retoriske teori stiller til rådighed, vil vi opdage at hans arbejdes almene struktur ligner den uendeligt gentagne gestus som den artist udfører "der ikke lærer af erfaringen, men igen og igen falder i den samme fælde." Hvad der forekommer allervanskeligst at indrømme er at denne fejltagelsernes allegori er selve modellen for filosofisk strenghed.

Hvor megen respekt man end kan have for

ærligheden i denne desillusionerede indrømmelse, kommer man ikke uden om at den ikke er nogen redning. Vi kender alle kretenseren der kortslutter sit eget udsagn ved at sige "Alle kretensere lyver" – og kortslutningen bliver jo ikke mindre om han skulle finde på at tilføje "og det gør jeg også!"

Men først og fremmest er desillusionen helt overflødig. Det er ikke nogen fejltagelse at prøve at formulere sandheder, og filosofisk strenghed består ikke i at formulere det umulige, med tilføjelsen at det er umuligt at formulere. Men for at få frem hvor dekonstruktørernes tankegang så egentlig går galt, må man grave et par spadestik dybere.

De absurde idealer

Den postmoderne skepsis kan ses som et ufuldendt opgør med den positivistiske tænkning, nemlig med dennes idealer for eksempel om sandhed og om forholdet mellem sprog og virkelighed. Meget forenklet kan man sige at positivisternes troede, eller i hvert fald håbede, at disse idealer lod sig realisere, mens de postmoderne skeptikere har opgivet dette håb. Selve idealerne, selve forståelsen af hvad sandhed, sprog og virkelighed egentlig er eller burde være, har de imidlertid ikke opgivet. Og når de postmoderne skeptikere, som for eksempel Paul de Man, undertiden skruer sig op til (med en sær begejstring) at tale om 'katastrofer' og 'skandaler', så må det netop ses som udtryk for deres mere eller mindre påtagne frustration over at idealerne ikke lader sig realisere.

Og hvad er det så for nogle idealer? Ovenfor er vi allerede stødt på to, nemlig idealet om det entydige sprog, og idealet om identitet mellem sprog og virkelighed, men der er en del andre (for eksempel idealet om absolut objektivitet).

Det er klart at hvis man som Paul de Man mener at sproget i sig selv egentlig burde være helt entydigt, så er vores sprog noget skandaløst rod af flertydighed. Og hvis man mener at ordene egentlig burde være identiske med de ting de betegner, så er troen på deres gengivelse af virkeligheden jo den rene illusion. Men hvis man indser at sådanne idea-

ler ikke blot er urealiserbare, men også absurde, så har man muligheden for at starte et helt andet livsnært sted med sine sprog- og erkendelsesteoretiske overvejelser. Og det er fristende at parafasere Paul de Man her og sige at hvad der tilsyneladende forekommer allervanskeligst at indrømme, er at nogle af de problemer som dekonstruktører og andre oplever som de allermest indviklede, i virkeligheden er ganske enkle.

De selvmodsigende fordringer

Absurde er de i hvert fald, disse idealer, meningsløse, grænsende til (eller overskridende) det selvmodsigende, i og med at de benægter deres egne forudsætninger. Måske er det lettest at indse i forbindelse med objektivitetsbegrebet, så lad mig begynde med det.

Idealet om absolut objektivitet i erkendelsen er et krav om erkendelse uden spor af den erkendende. Men erkendelse findes kun hvor der er mennesker til stede, for det er jo dem der erkender, og erkendelse er netop et af de spor de efterlader sig. Med andre ord har idealet om absolut objektiv erkendelse karakter af en selvmodsigende fordring i den forstand at det er et ideal om noget som kun mennesker kan skabe, men som burde foreligge uden menneskelig skaben. Det er som et ideal om fodspor som ingen fod har sat.

Idealet om ord som er identiske med tingene de betegner, har den samme type problem. Populært sagt er ordene noget vi har for at kunne tale om tingene uden at have dem ved hånden. Hele pointen med ordene er netop at de ikke skal være identiske med tingene, men skal kunne bruges for at karakterisere tingene – endda ikke blot korrekt, men også forkert. Nietzsche vil provokere os ved at hævde at alle sandheder er løgne, netop fordi ordene ikke er identiske med tingene, men forskudte i forhold til tingene, altså metaforer, metonymer, antropomorfismer ... Hvad han overser er at hvis idealet var realiseret, var det løgn og falskhed der ville være umulige, for tingen og dens beskrivelse ville jo være ét og det samme.

Igen har idealet den selvmodsigende for-

drings karakter. Man efterlyser noget forskelligt fra tingene som alligevel skal være identisk med dem. Men hele problemstillingen er grundlæggende forvredet. Sproget består jo ikke kun af substantiver der til nød har noget med tingene at gøre og naivt måske kunne forveksles med dem, men også af alle de andre typer ord, herunder ord som 'ikke', 'men' og 'fordi'. Og sprogbrug består ikke i at ytre enkelte substantiver (i længsel efter selve tingene), men at udveksle sproghandlinger i kommunikative situationer.

Her kommer så idealet om entydig sprogbrug ind. Det kan vel ikke være urimeligt? Ja og nej. Forstået på de Mans vis som et ideal om formuleringer der i sig selv, autoritativt og uafhængigt af kontekst, entydigt bestemmer den talendes hensigt med sin ytring (og specielt hans eller hendes illokutionære intentioner), rummer også det en selvmodsigende fordring, for taleren og dennes hensigter er jo ikke en del af formuleringen i sig selv, men netop en del af konteksten. Ganske vist omfatter sprog som vores ganske mange illokutionære markører, og først og fremmest er det jo gennem ordvalg og syntaks at en taler får sagt hvad han eller hun vil, så det er ikke så dumt at prøve at forstå den talende ved at interessere sig for dennes sproglige formuleringer. Men hvis de sproglige formuleringer er misvisende, ligger fejlen ikke i sproget, men hos taleren – og ofte også i situationen som helhed.

Retorikkens pragmatiske erkendelsesteori

Og netop her, i den kommunikative situation som helhed, er det man med fordel kan tage udgangspunkt hvis man for alvor vil vende ryggen til de positivistiske sprog- og erkendelsesteoretiske idealer og dermed undgå den postmoderne skepsis. Men den kommunikative situation som helhed er jo netop retorikkens emne (omend retorikken selvfølgelig primært beskæftiger sig med kommunikationssituationer af overvejende envejskarakter, ikke med samtaler og diskussioner). Her afslutningsvis vil jeg da skitsere et par træk (ud over dem der allerede ligger i diskussio-

nen af de absurde idealer) af den på én gang antipositivistiske og ikke-skeptiske opfattelse af sprog og erkendelse jeg finder i retorikken, en opfattelse der som nævnt ligger ganske tæt ved moderne amerikansk pragmatik.¹⁴

Som enhver der har beskæftiget sig med de retoriske klassikere vil vide, lægger retorikken vægt på kommunikationens konkrete karakter. Kommunikation er noget der foregår her og nu, under disse bestemte vilkår, hvor den og den meddeler sig til dem og dem, der har de og de forudsætninger. Denne konkrete tankegang omfatter også begrebet om viden eller erkendelse. Viden kan ikke opfattes som noget frit i luften svævende, men foreligger (i hvert fald i betydningen "videnskabelig erkendelse") altid sprogligt formuleret i en bred forstand af udtrykket så det også kan rumme formler, billeder, grafer og så videre.

Videre må enhver form for formidling af viden, ethvert udsagn om verden, opfattes som et svar på et spørgsmål som er stillet af bestemte grunde, ud fra bestemte forudsætninger – og naturligvis af mennesker til mennesker. En anden måde at se det samme på vil være at ethvert udsagn om verden er et led i en diskussion, hvilket igen betyder at erkendelse ikke er et individuelt, men et socialt og kulturelt fænomen.

En konsekvens heraf er at det ikke kan være meningsfuldt at kræve 'forudsætningsløshed' som betingelse for sandhed og objektivitet. Tværtimod er forskellige typer forudsætninger en nødvendig betingelse for at viden kan komme til veje og kan formidles. Enhver form for ny viden vil være en bearbejdning og måske suppleret af den allerede foreliggende, en omformning, en skreven videre på det tidligere skrevne, en reaktion. Og enhver afprøvning af udsagns holdbarhed – om de er sande eller falske, som man siger i teoretiske diskussioner – må også afgøres ved at de konkret konfronteres med foreliggende viden og opfattelser af enhver relevant art.¹⁵

niora i Kjærup (1996).

¹⁵ Dette er specielt blevet understreget og uddybet af Nelson Goodman i Goodman (1978).

¹⁶ Cicero (1942), xl.139, min oversættelse.

¹⁷ Ideen til at præsentere pointen på denne måde har jeg fra Rorty

Sandhed, retorik og pragmatik

Det er en udbredt opfattelse at retorikken slet ikke interesserer sig for sandhed, men det er kun delvis korrekt. Rigtigt er det at retorikkens hovedemne er overtalelse, men det udelukker jo ikke at sandhed både kan spille en rolle i overtalelsen og være det der skal søges accept for. Rigtigt er det også at Aristoteles udtrykkeligt lader sandheden være dialektikkens gebet, mens 'det sandsynlige' er det retorikken skal beskæftige sig med, men det viser jo i sig selv at denne gode retoriker og filosof ikke så sandheden som et uopnåeligt ideal, omend sandheden ikke altid kunne findes her og nu og om ethvert tænkeligt emne. Endelig er det rigtigt at man ikke finder nogen eksplicit diskussion af sandhedsbegrebet i den retoriske litteratur, hverken hos klassikerne eller i de gængse oversigtsværker (og man leder forgæves efter ordet 'sandhed' i registrene disse steder).

Men det er ikke rigtigt at sandheden ingen rolle spiller fx for klassikere som Aristoteles, Cicero og Quintillian, tværtimod. Sandhed er imidlertid et så basalt og i den forstand uproblematisk begreb for retorikerne (såvel som for alle os andre i dagligdagen) at man bare må tage det for givet i al dets mangfoldighed, altså med dets mange hel- og halvsynonymer som korrekt, rigtig, træffende etc., og alle betegnelserne for modsætningen, altså fejlagtig, misvisende, upræcis etc.

Hvad retorikerne til nød kan siges at mangle, er en *teori* om sandhed, men selvfølgelig spiller sandhedsbegrebet en central rolle i deres overvejelser over hvordan man kan argumentere for sin sag, for eksempel med hensyn til sansernes, sporenes og vidneudsagnenes troværdighed. Og da Cicero til sidst i *De partitione oratoria* skal opsummere hvad Junior egentlig har lært af disse samtaler, så nævner han skam blandt andet "at være i stand til at skelne mellem og adskille det sande fra det falske og det sandsynlige fra det utroværdige".¹⁶

Men kan man overhovedet have en egentlig sandhedsteori? Er begrebet ikke netop

(1982), side viii.

både for basalt og for mangfoldigt? For moderne pragmatikere som Nelson Goodman og Richard Rorty står det i hvert fald klart at sandhed ikke har noget at gøre med udsagn der enten er identiske med det de handler om, eller kopierer det – og derudover kan forholdet næppe karakteriseres, så forskelligartede er de sandheder vi støtter os til: Det er vanskeligt at se hvad der skulle være fælles for sande udsagn som at jeg sidder ved et hvidt bord og skriver, at det er mandag i dag, at Sverige er et kongerige, at 'ko' hedder 'cow' på engelsk, at Danmark blev besat af Tyskland den 9. april 1940, at bly smelter ved 327,45 °C, og at $2+2=4$.¹⁷ Og endnu vanskeligere bliver det hvis vi udvider eksempelsamlingen med sandheder som at Quasimodo er pukkelrygget, eller at Winston Churchill var en bulldog.

What's the difference?

Lad mig slutte med et citat – og en kommentar til citatet:

Alle vores beskrivelser er sørgelige vrangbilleder. Videnskab, sprog, sansning, filosofi – ingen af dem kan nogensinde være fuldt ud troværdige i forhold til verden som den er. Alle laver de abstraktioner eller konventionaliseringer af den ene eller den anden art, alle filtrerer de virkeligheden gennem bevidstheden, gennem begreber, gennem sanserne, gennem sproget, og alle disse filtrerende mellemled forvrænger virkeligheden på den ene eller den anden måde. Det er ikke blot at hver af dem kun giver os en del af sandheden, for hver af dem indfører sin egen slags forvrængning. Vi får aldrig en bare delvis virkelig troværdig gengivelse af verden som den faktisk er.

Er det et citat der vækker genkendelse? En variant af den grundlæggende topos for den postmoderne erkendelsesskepsis som jeg begyndte med at trække frem? Endnu et citat fra Paul de Man eller en anden dekonstruktør – eller fra Nietzsche?

Ingen af delene. Citatet stammer fra Nelson Goodmans ganske korte artikel "The Way the

World Is" fra 1960,¹⁸ men det gengiver ikke Goodmans synspunkt, tværtimod. Goodman har lagt citatet i munden på sin 'ærkefjende,' "den anti-intellektuelle, mystikeren," som Goodman kalder denne modpol, eller "bergsonianeren, obskurantisten".¹⁹ Af gode grunde er det altså ikke Paul de Man han tænker på, og som han så nødtigt vil slås i hartkorn med når han i artiklen advarer mod at forveksle sprog og virkelighed, og først og fremmest mod idealet om at sprog og virkelighed skal ligne hinanden eller måske ligefrem være identiske. Men næsten profetisk har han foregribet problemet med at skelne mellem den form for erkendelsesskepsis man finder for eksempel i dekonstruktionen på den ene side og på den anden det antipositivistiske, men absolut ikke erkendelsesskeptiske standpunkt man finder i retorikken og pragmatikken.

På den ene side har vi dem der mener at virkeligheden har en helt bestemt struktur, siger Goodman, og som så beklager at "videnskab, sprog, sansning, filosofi" ikke kan gribe denne struktur, ikke kan få fat i "the way the world is". Det er altså dem der mener at vi for eksempel kun har metaforer til rådighed, og at vore udsagn om virkeligheden derfor bliver lutter løgne.

Og på den anden side har man sådan nogle som Goodman selv (og andre pragmatikere og retorikere) som påpeger at virkeligheden slet ikke har nogen bestemt struktur, slet ikke er på en bestemt måde, og derfor kan vi selvfølgelig heller ikke indfange netop den. Men virkeligheden har lige så mange strukturer, verden har lige så mange måder at være på som vi kan give sandfærdige beskrivelser af den, give slående digteriske skildringer af den, lave overbevisende afbildninger af den, opleve den etc. Virkeligheden er mangfoldig – men ikke alle gengivelser af den er til at stole på. Hvilke der holder, og hvilke der må forkastes, må komme an på en prøve, og altid i en konkret situation hvor gengivelsen skal opfylde et bestemt formål.

Kortversionen kan altså lyde helt ens: "Vi kan aldrig skildre verden som den faktisk er."

står side 25.

19 Goodman (1972), side 25.

18 Artiklen stod oprindeligt i *Review of Metaphysics* (Vol. 14: 48-56), men er genoptrykt i Goodman (1972), hvorfra jeg citerer. Citatet

Altså: "What's the difference?" Og her er spørgsmålet ikke retorisk, for forskellen er afgrundsdyb: Mens dekonstruktionen indtager et abstrakt skeptisk standpunkt som burde føre til stumhed, men som den alligevel

ikke vil tage konsekvensen af i sin praksis, insisterer retorik og pragmatik netop på den konkrete sproglige udfoldelse som et af de vigtigste midler i forsøget på at orientere os i verden.

Litteratur:

Althusser, Louis (1965): *Pour Marx*. Maspero, Paris.

de Man, Paul (1979): *Allegories of Reading. Figural Language in Rousseau, Nietzsche, Rilke, and Proust*. Yale Univ. Press, New Haven og London.

Cicero, Marcus Tullius (1942): *De partitione oratoria*. Overs. R. Gardner. Loeb, Harvard Univ. Press, Cambridge, Mass.

Derrida, Jacques (1967): *De la grammatologie*. Minuit, Paris.

Fish, Stanley (1980): *Is There a Text in This Class? The Authority of Interpretive Communities*. Harvard Univ. Press, Cambridge, Mass.

Gadamer, Hans-Georg (1960): *Wahrheit und Methode: Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*. Mohr, Tübingen.

Goodman, Nelson (1972): *Problems and Projects*. Hackett, Indianapolis.

– (1978): *Ways of Worldmaking*. Hackett, Indianapolis.

Irigaray, Luce (1977): *Ce sexe qui n'en est pas un*. Minuit, Paris.

Kjørup, Søren (1996): *Menneskevidenskaberne: Problemer og traditioner i humanioras videnskabsteori*. Roskilde Universitetsforlag, København.

Kuhn, Thomas S. (1962): *The Structure of Scientific Revolutions*. Univ. og Chicago Press, Chicago.

Nietzsche, Friedrich (1956): *Werke in drei Bänden*. Udgivet af Karl Schlechta. Bind 3. Hanser, München.

Rorty, Richard (1982): *Consequences of Pragmatism*. Univ. of Minnesota Press, Minneapolis.

LÆS MERE RETORIK

<http://www.syvmil.dk/books>

En svensk avhandling? En dansk analyse? Ein norsk handbok?

Som abonnent får du 10% rabat på en række bøger om retorik. Selv om priserne er lave i forvejen.

Så hvorfor stå i kø blandt kriminalromaner eller betale for betale for boghandlernes dyre butikslokaler?

Rhetorica Scandinavica har 'åbnet' den første og eneste specialboghandel for retorikbøger - og den findes kun på Internet.

Målet er - selvfølgelig - at det skal blive lettere at finde skandinavisk, retorisk kvalitetslitteratur. For den findes.

Rhetorica Scandinavica & RetorikMagasinet
i samarbejde om *den virtuelle retorikboghandel*